

Covid-19 Pandemisi Sonrası Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme

Esra Onaç¹, Yunus Emre Birol²

Özet

Covid-19, 2019 yılının son aylarında Çin’in Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılan bir virüs salgınıdır. Salgın, ölümcül etkileri nedeniyle zamanla küresel bir krize dönüşmüştür. Salgının önlenmesi için alınan tedbirler ekonomilerde daralma ve durgunluk tartışmalarını gündeme getirmiştir. Covid-19 süresince ve sonrasında izlenen iktisat politikaları genel olarak Covid-19’un ekonomilere verdiği zararların giderilmesi üzerine kuruludur. Ancak izlenen bu politikalar dünyayı enflasyon sorunu ile yüzleştirmiştir. Bu çalışmada Covid-19 salgını sonrasında Türkiye’de artan enflasyonun nedenlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Covid-19 döneminde uygulanan tedbirler üretimi olumsuz etkilemiş ve tedarik sorunlarına yol açmıştır. Türk lirasında yaşanan değer kaybı ithal girdiye bağımlı sanayide üretim maliyetlerini yükseltmiştir. Covid-19’un olumsuz etkilerini gidermek için izlenen genişletici iktisat politikaları toplam talebi artırmıştır. Kredi faizlerinin enflasyona kıyasla düşük olması kredi talebini artırmıştır. Enflasyonla beraber talebin öne çekilmesi ve stoklama gibi davranışlar artmıştır. Tüketim harcamalarındaki artış oranı ekonomik büyümenin üzerinde gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak, Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan gerilim Covid-19 sonrasında tüm dünyada enerji ve gıda fiyatlarını etkilemiştir. Sonuç olarak Türkiye’nin Covid-19 sonrasında karşılaştığı yüksek enflasyonun belirleyicileri olarak uygulanan salgın tedbirleri, izlenen iktisat politikaları ve uluslararası gelişmeler ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Enflasyon, Türkiye

Jel Kodları: E31, E43, E51

An Evaluation on the Determinants of Inflation in Türkiye After the Covid-19 Pandemic

Abstract

Covid-19 is a virus pandemic that spread all over the world from Wuhan, China, in the last months of 2019. The pandemic has turned into a global crisis over time due to its deadly effects. The measures taken to prevent the pandemic have brought to the agenda discussions about contraction and stagnation in economies. The economic policies followed during and after Covid-19 are generally based on eliminating the damage caused by Covid-19 to economies. However, these policies have confronted the world with the inflation problem. This study aimed to investigate the reasons for the increasing inflation in Türkiye after the Covid-19 pandemic. The measures implemented during the Covid-19 period negatively affected production and caused supply problems. The depreciation of the Turkish lira has increased production costs in industries dependent on imported inputs. Expansionary economic policies followed to address the negative effects of Covid-19 increased total demand. The fact that loan interest rates are low compared to inflation has increased the demand for loans. With inflation, behaviors such as pushing demand forward and stockpiling have increased. The increase in consumption expenditures was above the economic growth. In addition, the tension between Russia and Ukraine affected energy and food prices all over the world after Covid-19. In conclusion, the pandemic measures implemented, economic policies followed and international factors come to the fore as the determinants of the high inflation that Türkiye encountered after Covid-19.

Keywords: Covid-19, Inflation, Türkiye

Jel Codes: E31, E43, E51

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

E.O. ve Y.E.B. araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına katkıda bulunmuştur. Yazarn çalışmaya katkıları eşittir.

Çıkar Beyanı

Çalışmada yazar ve üçüncü taraflar açısından çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Sivas/Türkiye, onacesra1997@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-6253-2233

² Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Sivas/Türkiye, yebirol@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: 000-0003-0557-3281

1. Giriş

Ulusal veya uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmeler, ülkelerdeki fiyat istikrarını etkileyebilmektedir. Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar olarak tanımlanan enflasyon, ülke ekonomilerinin fiyat istikrarını olumsuz etkileyen bir durumdur bu nedenle ekonomi politikalarının en önemli belirleyicilerinden biridir. Enflasyon, nedenlerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma, enflasyon ile mücadele noktasında büyük öneme sahiptir. Nedenleri ortaya konulmadan izlenecek politikalar, fiyat istikrarını sağlamak yerine fiyat istikrarını daha da bozabilir. Enflasyon ile mücadelenin başarılı olabilmesi için etkili ve sonuç odaklı bir politika belirlenmelidir. Bu nedenle enflasyon ile mücadele kapsamında ilk yapılması gereken enflasyonun sebeplerinin ortaya konulmasıdır.

Para ve maliye politikalarının uyumlu olması, izlenen ekonomi politikasının etkinliği açısından büyük önem arz etmektedir. Enflasyon ile mücadelede merkez bankaları tarafından belirlenen para politikası ve siyasi otoriteler tarafından yürütülen maliye politikası uygulamalarında uyumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Hükümetlerin seçimle işbaşına gelmeleri, bu nedenle seçmen kitlesinin beklentilerini karşılamaya yönelik tutum takınmaları ve aynı zamanda bir sonraki seçimi düşünmeleri, seçim dönemlerinde daha genişletici politikalar benimsemelerine yol açmaktadır. Bu bağlamda hükümetlerin enflasyon dönemlerinde izlenen politikaları zamana yaydığı, hatta bu politikaları uygulamada isteksiz davrandığı görülmektedir. Ancak enflasyon, önemli bir ekonomik problemdir ve bir tedavi uygulanmadığı takdirde kontrolden çıkabilme potansiyeline sahiptir. Sonuç olarak enflasyon ile mücadele, bağımsız bir merkez bankası tarafından bilimsel temellere dayalı bir para politikası uygulaması ve bu politikayı destekleyen bir maliye politikası ile mümkündür.

Dünya ekonomisi, farklı dönemlerde çeşitli gelişmelerin etkisiyle birtakım ekonomik sorunlarla yüzleşmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle, yerel veya bölgesel düzeydeki sorunlar hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkileyebilmektedir. Bu sorunlardan biri de Covid-19 salgını sonrasında tüm dünyada görülen enflasyon sorunudur. Covid-19 virüsünün tüm dünyaya yayılması ile salgın döneminde ve sonrasında uygulanan ekonomi politikalarının enflasyona zemin hazırladığı düşünülmektedir. Covid-19 virüsü, ilk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde tespit edilmiştir. Virüsün ilk çıkışıyla ilgili kesin bilgiler olmadığı için hayvan pazarından veya laboratuvarından yayıldığı konusunda çeşitli tartışmalar olsa da virüs, tüm dünyayı etkisi altına alarak çok sayıda insanın enfekte olmasına yol açmıştır. Zamanla Covid-19, küresel bir salgına dönüşmüş ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "pandemi" olarak ilan edilmiştir. Salgının ilk döneminde ülkelerin sağlık sistemleri üzerinde ciddi bir baskı olmuştur. Alınan tedbirler ve kapanmalar neticesinde Covid-19, birtakım sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir.

Covid-19, tüm dünyayı etkisi altına alan küresel bir sağlık problemi olmasının yanı sıra aynı zamanda sosyal, ekonomik hatta psikolojik sonuçları olan küresel bir krizdir. Bu çalışmada Covid-19 sonrası dönemde Türkiye'deki enflasyonu etkileyen faktörlerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ilk önce kavramsal olarak enflasyonun tanıtılması ve literatürdeki benzer çalışmaların özetlenmesi, ardından enflasyon oranlarının ortaya konulması ve son olarak enflasyonun belirleyicilerinin açıklanması planlanmaktadır. Türkiye'de Covid-19 sonrasında enflasyonun belirleyicileri olarak genelde arzı ve talebi etkileyen faktörler ile uluslararası faktörler başlıkları; özelde ise kapanmalar, arzdaki düşüşler, döviz kurlarındaki yükselişler, parasal genişlemeler, düşük politika faizi, talepteki artışlar, Rusya-Ukrayna savaşı ve spekülasyonlar gibi konular bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Ülkelerin en önemli ekonomik gündemlerinden biri fiyat istikrarı, dolayısıyla da enflasyondur. Enflasyon, ülkelerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanabileceği gibi küresel veya bölgesel dış dinamiklerden de kaynaklanabilmektedir. Ekonomide bir hastalık olarak nitelendirilen enflasyon, kavramsal olarak fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışları ifade etmektedir. Enflasyon olgusunun oluşabilmesi için fiyatların sürekli olarak ve toplu bir biçimde artması gerekmektedir. Toplumsal algının aksine tek bir malın veya birkaç malın fiyatının artması enflasyon tanımı için yeterli bir durum değildir.

Enflasyon, ekonomik bir hastalıktır ve bu hastalığın tedavisi için tetkik ve teşhis gereklidir. Bu bağlamda ilk önce enflasyona yol açan gerekçeler belirlenmeli, ardından bu sorunun üstesinden gelmek için uygun reçeteler çerçevesinde tedavi sürecine başlanmalıdır. Enflasyon ile mücadele için yegâne bir iktisat politikasından bahsetmek mümkün değildir. Teşhisin yanlış olması tedavinin de yanlış olmasına yol açarak hastalığın büyümesine ve böylece daha ağır reçetelerin kullanılmasına sebep olabilir. Bundan mütevellit enflasyon ile etkin bir mücadele yürütebilmek için enflasyonun sebeplerinin ortaya konulması gereklidir.

Enflasyon, oluşma nedenlerine göre üç başlıkta incelenebilir. Bunlar; talep enflasyonu, maliyet enflasyonu ve yerleşik enflasyondur. Enflasyonun “fiyatlar genel seviyesi” ve “sürekli artış” ifadelerini içeren geleneksel tanımında açıkça ifade ediliyor olmasa da enflasyonu ortaya çıkararak en önemli faktör, toplam talep ile toplam arz arasındaki dengenin bozulmasıdır. Bu bozulma, toplam talebin toplam arzı aşması veya toplam arzın toplam talebi karşılayamaması şeklinde olabilir. Enflasyonun gerekçeleri ile beraber ortaya konularak sınıflandırılması ve enflasyonun talepten mi yoksa arzdan mı kaynaklandığının belirlenmesi, enflasyonun ekonomide yol açtığı tahribatın ortadan kaldırılması için doğru ve etkili bir iktisat politikasının uygulanmasına katkı sağlamaktadır.

Bir ekonomide toplam talep toplam arzı aştığında ortaya çıkan enflasyon türü, talep enflasyonudur. Bu durumda toplam arz, toplam talep karşısında yetersiz kalmaktadır. Toplam talepteki artışlar ülke ekonomilerinde para arzının artmasıyla yani parasal genişleme yoluyla olabilir. Ancak parasal genişlemenin enflasyona yol açabilmesi için ekonomik büyümenin üzerinde olması gerekmektedir. Bu şekilde artan para arzı toplam talebin artmasına, toplam talebin artması da fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine yol açmaktadır. Talep enflasyonu her ne kadar talepteki artış olarak ifade edilse de, arzda meydana gelen düşüş de toplam talep ile toplam arz arasındaki dengeyi bozabilmektedir. Dolayısıyla bu tür bir enflasyon ile karşılaşıldığında enflasyon üzerinde belirleyici olan faktörler doğru bir şekilde belirlenmelidir.

Bir diğer enflasyon türü ise maliyet veya arz enflasyonudur. Bu enflasyon, üretim aşamasında kullanılan girdilerin ve faktörlerin fiyatlarında artışlar olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Üretim maliyetindeki artışlar üretilen mal ve hizmetlerin satış fiyatının artmasına sebebiyet vermektedir. Maliyetlerin yükselmesi birtakım girdilerin yurt içinden veya yurt dışından temininde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle olabilir. Girdilerin tedarikinde yaşanan kıtlık, yasal prosedür, nakliye veya ambargo kaynaklı sorunlar, girdiye ulaşmanın maliyetini arttırabilir. Ayrıca üretimde kullanılan petrol, doğal gaz ve kömür gibi enerji kaynaklarının fiyatlarının artması da üretim maliyetlerini arttırmaktadır. Önce maliyetlerin artması, ardından maliyet artışlarının fiyatları yükseltmesi maliyet enflasyonunu ortaya çıkarmaktadır. Üretim sürecinde kullanılan girdi veya enerji kaynaklarının yurt içinden tedarik edilememesi ve bu nedenle ithal edilmesi gereken durumlarda döviz kurları da üretim maliyetleri üzerinde belirleyici olmaktadır. Dış ticarete çoğunlukla uluslararası kabul gören para birimleri kullanıldığından yerli paranın değer kaybı girdi veya enerji fiyatları değişirse dahi ithalatın, dolayısıyla da üretim maliyetlerinin ve nihayetinde üretilen ürünlerin satış fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır. Maliyet enflasyonu ile mücadele edilmesi için bu enflasyonu hangi koşulların meydana getirdiğinin tespit edilmesi sorunun çözülmesi noktasında büyük öneme sahiptir.

Nedenlerine göre oluşan enflasyon türleri içerisinde yerleşik enflasyon da bulunmaktadır. Beklentiler enflasyonu olarak da bilinen bu enflasyon türü gelecekte malların ve hizmetlerin fiyatlarının artacağı düşüncesinde olan halkın katkısıyla oluşmaktadır. Gelecekte malların ve hizmetlerin artacağı beklentisinde olan insanlar, istedikleri mal ve hizmetleri önceden daha düşük fiyata satın alarak bugünkü taleplerini arttırmaktadır. Toplam arz, mevcut talebin yanı sıra gelecekteki talebin öne çekilmesiyle beraber artan toplam talebi karşılamakta yetersiz kalmakta ve ortaya çıkan talep fazlası veya ürün noksanlığı fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır. Burada belirleyici olan faktör toplumun beklentileridir. Spekülatif haberler ve yüksek enflasyon, beklentilerde bozulmaya yol açmaktadır. Bu şekilde ürüne erişimin zorlaşacağını ve fiyatının artacağını bekleyen halk, endişeye kapılarak düşük fiyattan ürünü almaya çalışmaktadır. Böyle zamanlarda toplumun bir kısmı kendi gereksinimi için talebini arttırırken, mevcut durumu kazanç kapısına dönüştürmek için stok yapanlar da ortaya çıkabilmektedir. Düşük fiyattan alıp daha sonra yüksek fiyattan

satma düşüncesi, stoklanan ürünlerin piyasada bulunabilirliğini azaltmakta ve yükselme eğiliminde olan fiyatların daha da yükselmesine yol açmaktadır. Ürünlerin kâr güdüsüyle stoklanması, bu ürünlerin belirli bir süre sonra piyasaya çıktığında arz fazlasına yol açabilir. Bir yandan enflasyon dönemlerinde enflasyona kıyasla kazanç ayarlamasının güçleşmesi ve görünenin aksine kayıpların ortaya çıkması diğer yandan ürün fazlalığı nedeniyle yetersiz kalan talep karşısında stoklanan ürünlerin satışının zorlaşması, ayrıca stokçuluğun piyasada yol açtığı olumsuz etkilerin giderilmesi adına devletin birtakım tedbirler alması ve yaptırımlar uygulaması, çeşitli sosyal ve ekonomik sorunları gündeme getirebilir.

Enflasyonun nedenini ve enflasyonla ilişki içinde olan göstergeleri açıklamaya yönelik literatürde çeşitli tezler ve teoriler bulunmaktadır. Bunlardan en bilinenlerinden biri Phillips Eğrisi'dir. Phillips Eğrisi'ne göre işsizlik oranları ile ücret artışları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu çalışmaya göre ücretler yükseldiğinde işsizlik düşmektedir. Düşen işsizlik oranları ise ekonomide toplam talep artışına neden olmaktadır. Ücretlerin artmasıyla verimlilik artışında hızlı artışlar olursa reel ücret enflasyonu ile üretim maliyetlerinin yükselişi ortaya çıkabilmektedir (Uysal & Erdoğan, 2003, s. 37). Buradan hareketle Phillips Eğrisi, zamanla enflasyon ile işsizlik arasındaki ters yöndeki ilişkiyi veya diğer bir ifadeyle değiş tokuşu inceleyen bir analiz olarak kabul edilmiştir.

Enflasyon ile faiz oranı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan önemli teorilerden biri Fisher Etkisi veya Fisher Denkliği'dir. Irving Fisher, 1930 yılında yayımlanan çalışmasında enflasyon ve nominal faiz ilişkisine yer vermiştir. Fisher, uzun vadede enflasyon ve faiz oranının birlikte hareket edip kısa vadede ise değişeceğini savunmaktadır (Bölükbaş, 2020, s. 52). Bir ülkenin reel faiz getirisi başka ülkelere göre yüksek ise sermaye akımları reel faizi yüksek olan ülkeye doğru akmaktadır (İşcan & Kaygısız, 2019, s. 584). Reel faiz oranı, nominal faiz oranından beklenen enflasyon çıkarılarak hesaplanmaktadır. Enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi anlatan bir diğer teori Taylor Kuralı'dır. Taylor Kuralı, enflasyonun hedeflenen değerinden %1 fazla olması veya üretim açığı potansiyel değerinin %1'in üzerinde bulunması durumunda reel faiz oranlarının %1/2 oranında artırılmasını öngören bir teori olarak tanımlanmaktadır (Plantier & Scrimgeour, 2002, s.2 aktaran Ongan, 2004, s. 4). Buradan hareketle enflasyon oranının reel faiz oranı üzerinde belirleyici bir faktör olduğu söylenebilir.

3. Literatür Taraması

Covid-19 salgını, çeşitli yönlerden dünyayı olumsuz olarak etkilemiş küresel bir krizdir. Bu nedenle salgın döneminde ve sonrasında bu konu üzerine farklı alanlarda birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların salgın dönemi ve hemen sonrasında yoğunlaştığını, sonrasında ise nispeten azaldığını söylemek mümkündür. Covid-19 salgınının ekonomik etkileri üzerine literatürde yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Aydın ve Güner (2020), Türkiye'nin 2020 yılı Ocak-Haziran dönemi özelinde Covid-19 salgınının tarım sektörü ve gıda güvenliği üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Covid-19 döneminde küresel tarım ürünleri tedarik zincirinde yaşanan aksamlar neticesinde tarımsal ürünlerin arzında yaşanan sorunlar, bazı ülkelerin bu ürünlerin ticaretinde kısıtlayıcı tedbirler almasına yol açmıştır. Çalışmada Türkiye'nin tarım ürünleri ithalatının ihracatından fazla olduğu ve Covid-19 döneminde ithalatın daha da arttığı belirtilmiştir. Uygulanan tedbirlerin de etkisiyle incelenen dönemde küresel gıda fiyatlarındaki düşüşe rağmen Türkiye'de gıda fiyatlarının arttığı, hatta fiyatlar genel seviyesinin üzerinde arttığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak Covid-19 döneminde Türkiye'deki enflasyonun en önemli nedenlerinden birinin gıda fiyatları olduğu ve bu bağlamda Türkiye'nin tarım politikalarının gözden geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bayar ve Varışlı (2020), Şubat 2013 ve Mayıs 2020 zaman aralığındaki aylık verileri kullanarak çeşitli ekonomik göstergelerin Türkiye'de tüketici kredileri hacmi üzerindeki etkisini ekonometrik bir model yardımıyla araştırmışlardır. Faiz, enflasyon, tüketici güven endeksi, döviz kuru ve Covid-19 salgını modelin açıklayıcı değişkenleridir. Covid-19 salgını, 2019 yılı Aralık ayı ile 2020 yılı Mayıs ayı dönemi için kukla değişken olarak modele eklenmiştir. Çalışmada Covid-19 salgınının toplam tüketici kredilerini istatistikî olarak anlamlı ve pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Durmuş ve Şahin (2020), Covid-19 küresel salgınının dünya ve Türkiye ekonomisi üzerindeki olası etkilerini ve bu dönemde uygulanan para ve maliye politikalarını incelemiştir. Salgın, Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerini ciddi anlamda etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde likidite sıkıntısı ve kur baskısı, finansal piyasalarda dengesizliklere yol açmıştır. Normal koşullarda yabancı sermaye girişi beklenen bu ülkelere yönelik sermaye girişleri durmuş ve hatta bu ülkelere sermaye çıkışları olmuştur. Pandeminin neden olduğu kriz, borsalardan hızlı çıkışları, hisse senedi fiyatlarında düşüşleri ve tahvil satışlarını beraberinde getirmiştir. İhracatta meydana gelen azalma ve uluslararası ticarete yaşanan dalgalanmalar, dış ticareti derinden etkilemiştir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan dolarizasyon, yerel para birimlerinin dolar karşısında değer kaybetmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler ışığında çalışmada Covid-19 döneminde Türkiye’de uygulanan genişletici para ve maliye politikaları değerlendirilmiş ve bu politikaların salgın süresince devam ettirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Gautier vd. (2020), çalışmalarında Covid-19 pandemisi nedeniyle uygulanan tedbirlerin hane halkının tüketim yapısında hızlı ve derin bir değişime yol açtığını bu nedenle karantina döneminde Fransa’da beklenen enflasyon ile ölçülen enflasyonunun daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde farklılaştığını ifade etmişlerdir. Fransa’da karantina sırasında enflasyonun yükselmesi beklenirken aksine düşüş gerçekleşmiştir. Tüketim yapısındaki bozulmayla beraber bazı harcama kalemleri keskin bir şekilde artarken bazıları ise düşmüştür. Hane halkının tüketim yapısına göre düzenlenen sabit veya yavaş değişen bir mal sepetine dayanan tüketici fiyat endeksi, karantina döneminde tüketici davranışlarının aniden değişmesi sebebiyle gerçek enflasyonu ölçmekte yetersiz kalmıştır. Çalışmada farklı çalışmaların bulguları üzerinden Fransa’da karantina tedbirlerinin uygulandığı özellikle 2020 yılı Şubat-Haziran dönemindeki enflasyonun açıklanandan daha yüksek olduğu, ancak bu durumu karantina koşullarından kaynaklandığı ve karantina sonrasında tüketici davranışlarının normale dönmesiyle bu farklılığın azalacağı belirtilmiştir.

Gürsoy vd. (2020), Covid-19 pandemisini de kapsayan 03.01.2017-10.03.2020 dönemi ve Covid-19 pandemisinin etkili olduğu 06.12.2019-10.03.2020 dönemi günlük verilerini kullanarak yaptıkları ekonometrik çalışmalarında Çin’in gösterge pay piyasası Şanghay Kompozit Endeksi (SSEC) ile çeşitli finansal göstergeler arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada Covid-19 vaka görülme sıklığının yüksek olması nedeniyle Çin pay piyasası verileri kullanılmıştır. İncelenen her iki dönemde de Çin pay piyasasından altın fiyatlarına doğru tek yönlü ve Çin pay piyasası ile VIX volatilité (korku) endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, Çin pay piyasası ile Brent petrol ve Bitcoin fiyatları arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, Çin pay piyasasının altın fiyatları üzerindeki etkisinin 2017-2020 dönemine kıyasla 2019-2020 döneminde daha fazla olduğunu göstermiştir. Bulgular, Covid-19 salgınının Çin pay piyasası üzerinden küresel piyasalara etkisini ortaya koymuştur.

Sarı ve Kartal (2020), 22 Ocak 2020 ve 20 Nisan 2020 dönemini kapsayana çalışmalarında Covid-19’un finansal piyasalar ve emtia piyasaları üzerindeki etkisini günlük veriler üzerinden ekonometrik tekniklerle analiz etmişlerdir. Çalışmada günlük vaka sayıları, altın fiyatları, Brent petrol fiyatları ve VIX volatilité endeksi verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre dünya Covid-19 vaka sayısındaki artış, altın fiyatlarını ve VIX endeksini pozitif yönde etkilemektedir. Covid-19 vaka sayıları ile petrol fiyatları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ulaşılan sonuçlar, Covid-19 salgınının finans ve emtia piyasaları üzerinden küresel ekonomiyi etkilediğini göstermiştir.

Öztürk vd. (2020), Türkiye’de 2010 yılından itibaren izlenen ve Covid-19 pandemisinin etkili olduğu 2020 yılında da devam eden genişletici para politikasının etkinliğini araştırmışlardır. Türkiye’de 2010 sonrasında para politikası uygulamalarında fiyat istikrarının yanı sıra finansal istikrarın sağlanması da dikkate alınmaya başlanmıştır. Araştırma bulguları Ocak 2010 ile Mayıs 2020 döneminde Türkiye’deki parasal genişleme sürecinin finansal istikrarı sağlamada yetersiz kaldığını ve enflasyonu arttırdığını ortaya koymuştur. Çalışmada para politikasının enflasyonu önlemede güçlü bir araç olmasına rağmen para otoritesinin doğru zamanlama ve doğru politika araçları ile bağımsız olarak karar almasının, uygulanan politikaların başarısı ile yakından ilgili olduğu vurgulanmıştır.

Ulusoy ve Civek (2020), çalışmalarında Covid-19 öncesinde ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Türkiye ekonomilerini enflasyon ve faiz oranları üzerinden değerlendirmişlerdir. Türkiye’de Covid-19 pandemisinin ekonomide yol açtığı olumsuzlukların giderilmesi için politika faizinde indirimle gidilmiştir. Bununla beraber Türkiye, OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında faizin en yüksek olduğu ülke konumundadır. Türkiye’de 2020 yılı Ocak-Nisan döneminde enflasyonda ve politika faizinde düşüş görülmüştür. Çalışmada enflasyon ve faiz arasındaki dengesizliğin Türkiye’de çeşitli ekonomik sorunlara yol açtığı ifade edilmiştir.

Jaworski (2021), Covid-19 pandemisinin etkili olduğu dönemde internetten elde edilen verileri kullanarak Polonya için alternatif bir tüketici fiyat endeksi hesaplamıştır. Çalışmanın temel dayanak noktası, Covid-19 pandemisi döneminde internet üzerinden alışverişlerin arttığı, bu bağlamda internet fiyatlarının bir ülkedeki fiyat eğilimlerini tüketici fiyat endeksinin hesaplanmasında kullanılan geleneksel yöntemlere göre daha doğru yansıtılabileceği yaklaşımıdır. 2019 yılı Aralık ayı ile 2020 yılı Ağustos ayı arası salgın dönemini kapsayan çalışmada internetten elde edilen verilerle Polonya’daki gıda enflasyonu ölçülmüş ve bu ölçümün aynı dönemi kapsayan resmî tüketici fiyat endeksi ile büyük oranda uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yaklaşımla resmî veriler açıklanmadan önce enflasyon verilerinin elde edilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Covid-19 salgını ve salgın döneminde uygulanan tedbirler neticesinde salgın döneminde ve sonrasında internet site ve uygulamaları kullanılarak yapılan alışverişin artması belirleyici olmuştur.

Victor vd. (2021), Hindistan ve Birleşik Krallık ülkeleri için Covid-19 döneminde enflasyon ve işsizlik dinamiklerini araştırmışlardır. İzlenen ekonomi politikaları nedeniyle bu iki ülkede yaşanan durgunluk 2017 yılında zirveye ulaşmıştır. Covid-19 salgını, yaşamakta olan krizi daha da yoğunlaştırmış, talep ve üretimde ciddi düşüşlere yol açmıştır. Çalışmada 2016 sonrası dönemde Hindistan ve Birleşik Krallık’ta yaşanan ekonomik gelişmelerin ve 2020’nin başında ortaya çıkan Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında izlenen parasal ve mali teşvik uygulamalarının bu iki ülke ekonomilerine etkisi 2016 Ocak ile 2020 Aralık dönemi için araştırılmıştır. Bulgular, Covid-19 pandemisi döneminde izlenen politikaların etkisiyle ekonomik durgunluğun Hindistan’da stagflasyona, Birleşik Krallık’ta daha derin bir durgunluğa dönüştüğünü göstermiştir. Hindistan’daki durum zayıflayan arz, Birleşik Krallık’taki durum azalan talep dinamikleri ile açıklanmıştır.

Yıldırım ve Demir (2021), 2014 Ocak-2020 Ekim aylarını kapsayan çalışmalarında çeşitli ekonomik göstergelerin Türkiye’deki kredi kartı harcamaları üzerindeki etkisini ekonometrik yöntemlerle analiz etmişlerdir. Kullanılan modele Covid-19 dönemi açıklayıcı kukla değişken olarak eklenmiştir. Bulgular Covid-19 pandemisi ile kredi kartı harcamaları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz, 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi ve 2018 yılının üçüncü çeyreğinde dövizdeki yükselişin ilk 90 günü ile karşılaştırıldığında Covid-19 pandemisinin kredi kartı harcamaları üzerinde daha derin ve uzun süren bir etkiye yol açtığı tespit edilmiştir.

Yuniarti vd. (2021), 2020 yılı Ocak ve Temmuz dönemi aylık verilerini kullandıkları çalışmalarında Covid-19 vaka sayısının enflasyon oranı üzerindeki etkisini Endonezya’nın 34 şehrini ele alarak ekonometrik olarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre incelenen dönemde vaka sayısındaki artış enflasyonu etkilemektedir. Çalışmada 34 şehir ve Endonezya’nın geneli için model tahmini yapılmış olup Endonezya’da Covid-19’dan enfekte olanların sayısındaki artışın enflasyonu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Salgın döneminde Endonezya’nın enflasyonu zayıflama eğilimi göstermiş ve 2020 yılı Temmuz ayında negatif olarak gerçekleşmiştir. Bunun sebebi olarak söz konusu dönemde yaşanan işten çıkarmalar ve evden çalışma gibi uygulamalar gösterilmiştir. Neticede Covid-19 döneminde alım gücünde meydana gelen düşüş, Endonezya’da enflasyonu düşürmüştür.

Kuzucu (2022), Covid-19 pandemisi döneminde Türkiye’de uygulanan para politikasını ve finansal tedbirleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Dünyada salgın döneminde merkez bankalarının parasal genişlemelere başvurduğu görülmüştür. Faiz indirimleri, varlık alımları, likidite desteği ve kredi imkânlarıyla ekonomik aktiviteler desteklenmiştir. Parasal genişlemelerle

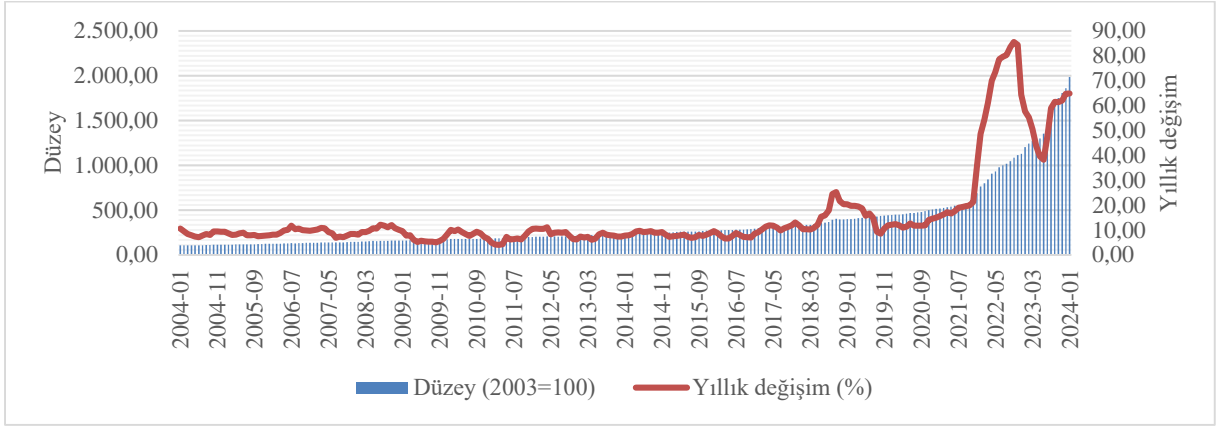
dünyada likiditenin aşırı artması küresel enflasyon beklentilerini yükseltmiştir. Çalışmada gevşek para politikasına maliye politikasının eşlik etmesinin parasal genişlemenin yol açtığı olumsuz etkileri azalttığı belirtilmiştir. Salgın döneminde Türkiye’de parasal genişlemeye başvurulmuş, bu kapsamda faiz indirimi uygulanmış, kredi olanaklarını ve likiditeyi arttırmaya yönelik tedbirler hayata geçirilmiştir. Ancak parasal genişlemenin yüksek seyretmesi ve maliye politikasının sınırlı kalması nedeniyle enflasyon yükselmiş ve dolarizasyon artmıştır. Ayrıca merkez bankası rezervlerinin azalması ülke riskini yükseltmiştir. Sonuç olarak pandemi döneminde ekonomik büyümeyi desteklemek için izlenen politikalar Türkiye’yi enflasyon başta olmak üzere çeşitli ekonomik sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Bu kapsamda hane halkının beklentilerini olumlu yönde etkileyecek ve piyasaya güven verecek, fiyatlar genel seviyesinde ve finansal sistemde istikrarı tesis edecek öngörülebilir bir para politikasının uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.

Cavallo (2023), Covid-19 pandemisinin tüketim kalıpları üzerinde önemli değişikliklere yol açtığından hareketle pandemi döneminde tüketici fiyat endeksine göre hesaplanan enflasyon oranının yanıltıcı olabileceğini belirtmiştir. 2020 yılı için resmî tüketici fiyat endeksi sepetini Covid-19 dönemi tüketim harcamalarına göre ağırlıklandırarak 20 ülke için tüketici fiyat endeksini yeniden hesaplamıştır. Hesaplanan endeksin resmî endekse kıyasla 20 ülkenin 13’ünde (Brezilya, Şili, Uruguay, Güney Afrika, Fransa, Güney Kore, Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Rusya, Kanada, Yunanistan, Kolombiya ve Japonya) yüksek, 6’sında (Birleşik Krallık, İrlanda, Hollanda, Arjantin, Almanya ve Türkiye) düşük ve 1’inde (İtalya) eşit olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak Covid-19 döneminde enflasyon oranlarının ilan edilenlerin üzerinde olduğu ve fiyatı daha fazla yükselen ürün grupları dikkate alındığında Covid-19 dönemindeki enflasyonun düşük gelire sahip hane halkını daha çok etkilediği ifade edilmiştir.

Selamzade ve Korkmazer (2023), Covid-19 salgınına yönelik tedbirlerin uygulandığı 2020 Mart ve 2022 Mayıs dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye’de enflasyon oranının değişimini incelemişlerdir. Enflasyon için tüketici fiyat endeksi, yurt içi üretici fiyat endeksi ve yurt dışı üretici fiyat endeksi verilerinin, Covid-19 için test, vaka, ölüm ve aşılama sayılarının kullanıldığı çalışmada Türkiye’de Covid-19 vaka sayısındaki artışın enflasyonu arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada Covid-19 döneminde enflasyon beklentilerinin gerçekleşen enflasyondan önemli ölçüde farklılaştığı, bunun da pandemi döneminde uygulanan karantina tedbirlerinin tüketim kalıplarını güçlü ve hızlı bir şekilde değiştirmesinden kaynaklandığı belirtilmiştir.

4. Türkiye’de Covid-19 Dönemi ve Sonrasında Enflasyonun Değişimi

Türkiye ekonomisi, zaman zaman enflasyon sorunu ile karşılaşan bir ekonomidir. Türkiye’de enflasyon verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından periyodik olarak duyurulmaktadır. TÜİK tarafından enflasyon ile ilgili çeşitli ve kapsamlı veriler yayımlanmakla beraber enflasyon ile ilgili ön plana çıkan veri, “manşet enflasyon” olarak da bilinen tüketici fiyat endeksi (TÜFE) verilerinin yıllık değişim oranlarıdır. Şekil 1’de Türkiye’de tüketici fiyat endeksinin düzey değerleri (2003=100) ve bir önceki yılın aynı ayına göre yıllık değişim (%) oranları yer almaktadır. 2004 yılından 2017 yılının başına kadar endeks çoğunlukla tek hanede kalmış, nadiren %10-11 düzeyine çıkmıştır. Bu dönemde endeks, %12,06 ile en yüksek değerini 2008 yılı Temmuz ayında, %3,99 ile en düşük değerini 2011 yılı Mart ayında görmüştür. Endeks, 2017 yılı başından 2018 yılının ikinci yarısına kadar %10-12 seviyesinde kalmış ve ciddi bir yükseliş sergilememiştir. 2018 yılının ikinci yarısından sonra endeks, 2018 Ekim ayında %25,24 seviyesine çıktıktan sonra 2019 Ekim ayında %8,55 seviyesine kadar gerilemiş sonrasında ise 2020 Ekim ayına kadar %10-12 seviyesinde kalmıştır.

Şekil 1. Tüketici Fiyat Endeksi

Kaynak: TÜİK.

Endeks, 2020 yılı Kasım ayından (%14,03) 2021 yılı Kasım ayına (%21,31) kadar artan bir eğilim göstermiştir. 2021 yılının Kasım ayından itibaren ise artış şiddetlenmiş ve endeks Aralık ayındaki %36,08 ile başlayan süreçte 2022 yılının Ekim ayında son dönemdeki en yüksek oran olan %85,51'e kadar yükselmiştir. 2022 Kasım ile 2023 Haziran döneminde endekste düşüş göze çarpmaktadır. Bununla beraber 2023 yılı Haziran ayında %38,21'e kadar gerileyen endeks sonrasında tekrar artmaya başlamış ve 2024 yılı Ocak ayında %64,86 ve Şubat ayında %67,07 olarak gerçekleşmiştir. Covid-19 sonrasında Türkiye'de enflasyonun ciddi bir yükseliş sergilediği, belirli bir düşüşün ardından tekrar yükselişe geçtiği verilerden anlaşılmaktadır. Tablo 1'de TÜFE ana harcama gruplarının yıllık değişim (%) oranları görülmektedir.

Tablo 1. Ana Harcama Gruplarına Göre Tüketici Fiyat Endeksi (Yıllık % Değişim)

Gruplar	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
0 Genel	11,92	20,30	11,84	14,60	36,08	64,27	64,77
1 Gıda ve alkolsüz içecekler	13,79	25,11	10,89	20,61	43,80	77,87	72,01
2 Alkollü içecekler ve tütün	2,86	2,39	43,12	0,65	20,02	65,11	71,26
3 Giyim ve ayakkabı	11,48	14,83	4,53	-0,32	20,13	25,87	40,74
4 Konut	9,62	23,73	9,90	9,59	28,57	79,83	40,39
5 Ev eşyası	12,74	31,36	9,79	18,04	40,95	73,02	58,46
6 Sağlık	11,90	16,70	13,63	16,67	20,52	66,60	79,59
7 Ulaştırma	18,24	15,97	12,21	21,12	53,66	54,45	77,14
8 Haberleşme	1,41	9,62	3,16	5,73	8,76	32,58	51,02
9 Eğlence ve kültür	8,38	20,86	7,03	10,44	25,46	49,95	61,26
10 Eğitim	10,48	10,19	14,46	6,84	17,23	37,27	82,06
11 Lokanta ve oteller	11,47	19,81	13,17	12,70	40,85	68,48	93,24
12 Çeşitli mal ve hizmetler	12,77	28,80	13,63	28,12	35,37	53,76	58,97

Kaynak: TÜİK.

Covid-19 salgının etkilerini göstermeye başladığı 2020 yılında enflasyon oranı TÜİK verilerine göre %14,60 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında artışa neden olan ana harcama grupları incelendiğinde yıllık en çok artışın %28,12 ile çeşitli mal ve hizmetlerde olduğu görülmektedir. Çeşitli mal ve hizmetler dışında enflasyon oranını arttıran diğer gruplar, %21,12 oran ile ulaştırma ve %20,61 oran ile gıda ve alkolsüz içeceklerdir. Yıllık en az artış ise %0,32 ile giyim ve ayakkabı ve %0,65 ile alkollü içecekler ve tütün gruplarında olmuştur. Covid-19'un etkili olduğu 2021 yılında enflasyon oranı %36,08 olarak kayda geçmiştir. Bu oranın artışına neden olan ana harcama grupları incelendiğinde en yüksek artış %53,66 ile ulaştırma grubunda olurken ulaştırma grubunu %43,80 ile gıda ve alkolsüz içecekler, %40,95 ile ev eşyası ve %40,85 ile lokanta ve oteller izlemiştir. Yıllık en az artış ise %8,76 oranı ile haberleşmede yaşanmıştır.

Covid-19'un ekonomiler üzerinde devam eden etkilerinin yanı sıra Rusya-Ukrayna savaşı ve döviz kurlarındaki artışların da etkisiyle 2022 yılında enflasyon oranı %64,27 düzeyine yükselmiştir. Bu oranın

yükselmesinde Türkiye’de benimsenen düşük faiz politikasının da etkili olduğu söylenebilir. Bu gelişmelerin ışığında 2022 yılında en fazla artış %79,83 ile konut sektör grubunda meydana gelirken bu gurubu %77,87 ile gıda ve alkolsüz içecekler, %73,02 ile ev eşyası, %68,48 ile lokanta ve oteller takip etmiştir. 2022 yılında yıllık en az artış giyim ve ayakkabı (%25,87), haberleşme (%32,58) ve eğitim (%37,27) gruplarında yaşanmıştır. 2023 yılında enflasyon oranı %64,77 seviyesini görmüştür. Harcama gruplarına göre en yüksek artış sırasıyla %93,24 ile lokanta ve oteller, %82,06 ile eğitim, %79,59 ile sağlık ve %77,14 ile ulaştırma gruplarında olmuştur. 2023 yılında en düşük artışlar ise konut (%40,39) grubunda gerçekleşmiş olup bu grubu giyim ve ayakkabı (%40,74) ve haberleşme (%51,02) grupları izlemiştir. 2022 yılında en yüksek artışın gerçekleştiği konut grubunun 2023 yılında en düşük artışın gerçekleştiği grup olması dikkat çekicidir. Yine 2022 yılında düşük bir artış kaydeden eğitim grubunun 2023 yılında yüksek bir artış sergilemesi göze çarpmaktadır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) enflasyon raporları incelendiğinde 2021 yılında enflasyon oranı artışına neden olan faktörler değerlendirilirken emtia, gıda ve enerji fiyatlarındaki artışların devam ettiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca pandemi tedbirlerinin kaldırılmasıyla Türkiye’de dış talebin canlandığı, ihracat fiyatlarındaki düşümlere karşın ithalat fiyatlarında artışlar yaşandığı ve döviz kurunun dengelendiği ifade edilmiştir. Petrol fiyatlarındaki artışla beraber ulaştırma sektörü ve bu sektör ile ilgili diğer sektörlerin maliyetlerinde artışlar olmuştur. Arzda daralmanın devam ettiği bu dönemde salgın tedbirlerinin gevşemesi ve normalleşme adımlarıyla birlikte hizmet sektöründe talep artmıştır. İklimde yaşanan kuraklık, tarım sektörü üzerinden gıda fiyatlarını etkilemiştir (TCMB, 2021a, 2021b, 2021c, 2022a). Bütün bu gelişmelerin 2021 yılında enflasyon oranının artmasına neden olduğu söylenebilir. TCMB, 2021 yılı Eylül ayından itibaren arzı desteklemek için politika faizinde indirim gitmiştir.

TCMB’nin 2022 yılı enflasyon raporlarında enflasyon oranını arttıran nedenlerin başında diğer raporlardan farklı olarak döviz kurlarındaki oynaklıklar vurgulanmıştır. Döviz kurlarındaki artışlara bağlı olarak yükselen ithalat fiyatları 2022 yılında Türkiye’de enflasyon oranında artışa neden olmuştur. Bu dönemde kredi faizlerinin düşük seyretmesi nedeniyle kredilerde artışlar yaşanmıştır. Artan krediler, makine ve teçhizat yatırımlarında artışlara neden olmuştur. Bunların dışında düşük kredi faizleri, tüketici kredileri üzerinden talep artışını tetiklemiştir. Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle özellikle Rusya’ya yönelik yaptırım kararları doğal gaz fiyatları üzerinde etkili olmuştur. Rusya ve Ukrayna’nın dünya tahıl piyasasındaki etkinliğine karşın savaş durumu nedeniyle bu ürünlerin üretimi ve dış piyasa sunulmasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle tahıl ürünlerinde yaşanan tedarik sorunları ve bu bağlamda uluslararası piyasada artan tahıl fiyatları Türkiye’yi de etkilemiştir. 2022 yılının son enflasyon raporunda gıda fiyatlarındaki artışların devam ettiği belirtilmiştir. Pandeminin neden olduğu arz kısıntılarının etkileri bu dönemde de görülmüş ve emtia fiyatlarında yükseliş devam etmiştir (TCMB, 2022b, 2022c, 2022d, 2023a). TCMB, pandemi döneminin etkilerinin devam etmesinden dolayı politika faizinde indirim kararları açıklamış ve 2022 Kasım ayı toplantısında politika faizini %9’a kadar indirmiştir.

2023 yılı TCMB enflasyon raporları genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’de enflasyonu etkileyen iç ve dış gelişmeler ayrı ayrı ele alınabilir. Uluslararası doğal gaz fiyatlarındaki gerileme, arz kısıtlarındaki yumuşama, küresel taşımacılık maliyetlerindeki düşüş, emtia fiyatlarındaki ılımlı seyir ve yavaşlayan küresel talep bu dönemin öne çıkan olumlu gelişmeleridir. Buna karşın özellikle yılın üçüncü çeyreğinde başta ham petrol fiyatları olmak üzere küresel enerji fiyatlarındaki yukarı yönlü eğilim enflasyon üzerinde etkili olmuştur. Mayıs ayına kadar döviz kurunda gözlenen görece istikrarlı seyir Haziran ayında tersine dönmüş ve Türk lirası (TL) belirgin bir değer kaybına uğramıştır. Kredilerle desteklenen iç talep, yılın ilk yarısına kadar güçlü bir görünüm sergilemiş, üçüncü çeyrekte ivme kaybetse de enflasyonist düzeyde seyretmiştir. 6 Şubat’ta Kahramanmaraş merkezli depremler bazı mal ve hizmetlerde kısa süreli arz ve talep uyumsuzluğuna neden olmuştur. Ücret, vergi ve yönetilen/yönlendirilen kalemlerdeki fiyat güncellemeleri ikinci ve üçüncü çeyrek enflasyonu üzerinde belirleyici olmuştur. Hizmet sektörü fiyatlarındaki katılık ve gıda fiyatlarındaki olumsuzluk, enflasyonu arttıran diğer hususlardır. Ayrıca yüksek seyreden enflasyon oranı enflasyon beklentilerini arttırmıştır. Bir ay süresince doğal gazın tüketiciye ücretsiz bir şekilde sunulmasıyla 2023 yılı Nisan ve Mayıs döneminde gerçekleşen enerji fiyatlarındaki düşüş, 2023 yılının ikinci çeyreğinde enflasyon oranına olumlu bir şekilde yansımıştır (TCMB, 2023b, 2023c, 2023d). 2023

yılına Şubat ayında %8,5 seviyesine kadar indirilen politika faizi, 2023 yılı Aralık ayında %42,5'e kadar yükseltilmiştir. Bu politika değişikliğinde ekonomi yönetimi ve merkez bankasındaki görev değişikliklerinin etkili olduğu söylenebilir.

2024 yılı birinci enflasyon raporunda 2023 yılı son çeyreğine ve genel olarak 2023 yılına ilişkin değerlendirmeler yer almıştır. 2023 yılı ortalarında meydana gelen makroekonomik şokların etkisi yılsonuna doğru azalmış ve döviz kurunda görece istikrarlı bir görünüm izlenmiştir. Raporla iç talep, fiyatlandırma davranışları, enflasyon beklentileri ve finansal yapının parasal sıkılaştırma sürecinden olumlu etkilendiği ifade edilmiştir. Enflasyon beklentilerindeki gerileme ve fiyatlandırma davranışlarındaki sınırlı düzeyde de olsa düzelme, izlenen ürün gruplarında fiyat güncelleme aralığında azalmayı sağlamıştır. Canlılığında azalma gözlenmekle beraber toplam talebin enflasyon üzerindeki baskısı 2023 yılı son çeyreğinde de devam etmiştir. Ayrıca hizmet sektöründeki fiyat katılığı enflasyonu desteklemiştir. Hizmet sektöründe ücretlere olan duyarlılığın yüksek olması ve fiyatlandırmanın zaman bağı ve geçmiş enflasyona endekslenerek yapılması, grup enflasyonunun 2023 yılının son çeyreğinde ataletini korumasını sağlamıştır (TCMB, 2024). 2024 Ocak ayında ücret, vergi, yönetilen/yönlendirilen fiyat ayarlamaları ile zamana bağı fiyat güncellemeleri nedeniyle hizmet sektörü kalemlerinde geçici fiyat artışları beklenmekle beraber, bu artışların ilerleyen aylarda takip edilmesi önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, Covid-19 salgını sonrası Türkiye'de enflasyon oranlarının yükselmesine neden olan faktörler; arzdaki düşüşler, gıda ve enerji fiyatlarındaki artışlar, döviz kurlarında yaşanan oynaklıklar, düşük faiz politikası ve kredilerde yaşanan artışlar, Rusya-Ukrayna savaşının enerji ve tahıl fiyatlarına etkisidir. Bunların yanı sıra pandemi dönemindeki çeşitli destek ve teşvik ödemelerinin, pandemi sonrası ekonomik aktivitelerde meydana gelen canlanmaların, enflasyon dönemlerinde gelecekteki talebin yakın zamana çekilmesinin ve belirli sektör ve ürünlerde ortaya çıkan spekülasyon haberlerin talep üzerinde yol açtığı baskıların enflasyon üzerinde etkili olması muhtemeldir. Genel olarak Covid-19 salgını sırasında Türkiye'de yüksek seyreden enflasyon oranı üzerinde iç ve dış kaynaklı birtakım faktörler belirleyici olmuştur. Ancak 2023 yılı TCMB enflasyon raporlarında belirtildiği üzere Covid-19 sonrasında uluslararası faktörlerde nispeten yumuşama ve hafifleme göze çarpmaktadır. Bununla beraber 2023 yılında güçlü iç talep, artan kredi talebi, Türk lirasındaki değer kaybı, 6 Şubat depremi, artan enflasyon beklentisi, ücret, vergi ve yönetilen/yönlendirilen fiyat güncellemeleri Türkiye'deki enflasyon üzerinde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla son dönemde Türkiye'deki enflasyon oranlarında iç gelişmelerin daha fazla ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

5. Türkiye'de Covid-19 Sonrası Enflasyonun Belirleyicileri

Covid-19 salgınının olumsuz etkilerini bertaraf etmek adına alınan tedbirler dünyadaki bütün ülkelerin ekonomik göstergelerini olumsuz etkilemiş ve ekonomilerde daralmalara sebep olmuştur. Tüm dünya ülkeleri salgının yarattığı olumsuz etkilerine karşı bir dizi önlemler almak zorunda kalmıştır. Ülkeler, salgının yarattığı olumsuz etkileri en aza indirebilmek ve en az zararla atlatabilmek için parasal önlemlere ve acil destek paketlerine başvurmuştur. Ortaya çıkan ekonomik sorunların çözümü noktasında uygulamaya konulan politikalar ise başka ekonomik sorunları ortaya çıkarmıştır. Küresel salgın, ekonomilerde daralmalara yol açmış, bu daralmalarla mücadele etmek için genişletici iktisat politikaları uygulanmıştır. Sonuç olarak tüm dünya ekonomileri bu politikaların bir yan etkisi olan enflasyon sorunu ile yüzleşmek durumunda kalmıştır.

5.1. Arzı etkileyen faktörler

Covid-19, ilk olarak çıktığında ve ardından küresel bir salgına dönüşüp tüm dünyayı tehdit etmeye başladığında, salgının yol açtığı olumsuz etkilerin kontrol altına alınabilmesi ve akabinde salgının tehdit olmaktan çıkarılması amacıyla dünyada ve Türkiye'de çeşitli tedbirler alınmıştır. İnsan sağlığını ve bu bağlamda insan yaşamını olumsuz etkileyen ve küresel bir pandemi haline gelen Covid-19 salgını, sadece insan sağlığı üzerinden sağlık sistemi ve hizmetlerini etkilememiş, aynı zamanda siyasi, sosyal, ekonomik ve psikolojik yönden birçok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Salgının ilk dönemlerinde belirli yaş

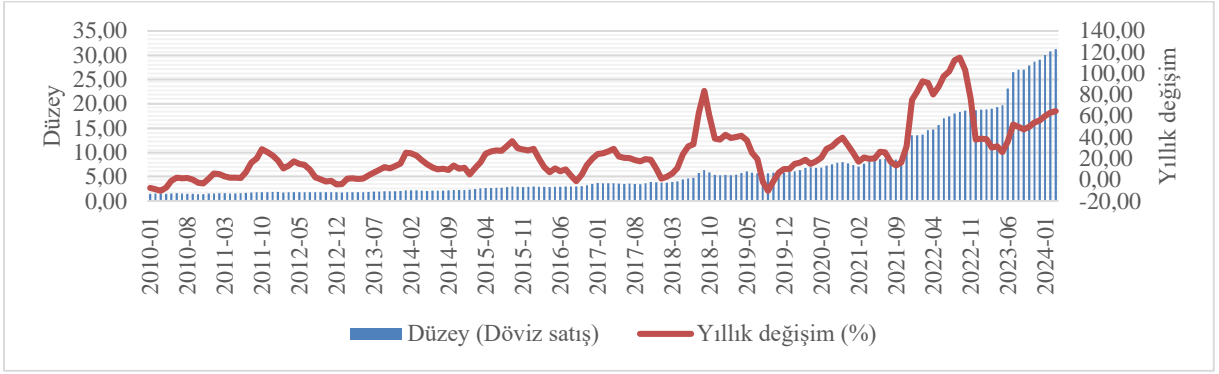
grupları veya belirli saatler için sokağa çıkma yasağı uygulanmış ancak salgının önüne geçilemeyince tam kapanma gibi daha sert ve kapsamlı tedbirler gündeme gelmiştir. Covid-19'un yayılmaması için alınan önleyici tedbirler, hasta olan kişilerin belirli bir süre için karantinaya alınması uygulamasını da kapsamaktadır. Netice olarak Covid-19, sosyal hayatın birçok alanında kendini göstermiş ve tüm dünyada sosyal ve ekonomik aktiviteleri olumsuz yönde etkilemiştir.

Covid-19 sürecinde yaşanan kapanmalar sonucunda üretim miktarlarında azalışlar olmuştur. Virüsün bulaşıcılığını azaltmak için maske kullanımı ve mesafe gibi uygulamaların yanı sıra hasta olan çalışanların izole edilmesi ve karantinaya alınması, üretim süreçlerini olumsuz etkilemiştir. Küresel düzeyde dünyanın alarm durumuna geçmesi, dış ticareti sekteye uğratarak tedarik kanallarında bozulmalara yol açmıştır. Bu durum girdi ve nihai ürün teminini zorlaştırmıştır. Covid-19, üretim ve çalışma süreçleri ile beraber tüketim davranışlarını da değiştirmiştir. Azalan üretim miktarları karşısında tüketim miktarları artmaya devam etmiştir. Kapanmalar neticesinde sosyal hayatta meydana gelen kısıtlamalar, insanların gelirlerini diledikleri gibi harcamamalarına yol açmış ve onları farklı aktivitelere yöneltmiştir. Tedbirler kapsamında dünyada ve Türkiye'de arz sorunlarının ortaya çıkması, toplam arzın toplam talep karşısında yetersiz kalmasına yol açmıştır. Üretim miktarlarında toparlanmalar yaşansa da bu toparlanma ortaya çıkan açığı bir anda kapatamamıştır.

Bir ülke ekonomisinde çeşitli nedenlerle üretim yapılamaması durumunda toplam arz miktarında düşüşler yaşanmaktadır. Covid-19 süreci ile iş yerlerinde ve fabrikalarda kapanmalar ve çeşitli tedbirler uygulanmıştır. Kapanmalar sonrası üretim süreçlerinde aksamalarla beraber arzda düşüşler olmuştur. Ancak kapanmalar nedeniyle üretimin yavaşlamasına rağmen tüketim harcamalarında duraksama olmamış hatta artışlar yaşanmıştır. Covid-19 süreci sonrasında üretimdeki kayıplar geriden gelerek telafi edildiği için arz yetersizliğinin giderilmesi hemen mümkün olmamış ve arzdaki yetersizlikler bir süre daha devam etmiştir. Toplam arzın toplam talebi karşılayamaması sonucunda üretilen malların fiyatlarında artışlar yaşanmıştır. Bu artışlar, Türkiye ekonomisinde salgın sonrasında yaşanan enflasyon üzerinde belirleyici olmuştur.

Covid-19 sürecinde arzda yaşanan sorunların sadece yurt içi üretimden kaynaklandığını söylemek yetersiz bir bakış açısı olacaktır. Küreselleşen dünyada yurt içi talep, başka ülkelerden girdi ve nihai mal ithal edilerek de karşılanabilmektedir. Tüm dünyada yaşanan arz sıkıntıları ve bu minvalde ortaya çıkan tedarik problemleri ithal menşeli ürünlerin fiyatları üzerinde baskı oluşturmuştur. Bununla beraber yerli para biriminin yabancı para birimleri karşısındaki değeri de ithal edilen ürünlerin fiyatları üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Döviz kuru, yerli paranın yabancı para karşısındaki değişim değerini ifade etmektedir. Döviz kurundaki artış yerli paranın değer kaybetmesi anlamına gelmekte ve bu durum ihraç edilen ürünlerin dış pazarlarda ucuzlamasına ve dış talebinin artmasına buna karşın ithal edilen ürünlerin yurt içinde pahalılaşmasına ve iç talebinin azalmasına neden olmaktadır. Döviz kurundaki azalış ise tam tersi bir etkiye yol açmaktadır.

Türkiye, ihraç ettiği ürünlerin üretiminde büyük oranda ithal girdi kullanan bir ülkedir. Dolayısıyla ithal edilen ürünlerin ticaretinde ödemelerin yapıldığı döviz kurlarında yaşanan dalgalanmaların Türkiye ekonomisini etkilemesi muhtemeldir. Döviz kurlarında yaşanan artışlar enflasyonu maliyetler üzerinden etkilemektedir. Döviz kurlarındaki artışlar neticesinde yerli paranın değer kaybetmesi, ithal edilen girdi ve hammaddelerin ayrıca ithal enerji kaynaklarının yerli para cinsinden fiyatlarının artmasına dolayısıyla da üretim maliyetlerinin artmasına yol açmaktadır. Döviz kuru nedeniyle artan maliyetler üretilen malların fiyatlarını yükselterek maliyet enflasyonuna neden olmaktadır. Covid-19 pandemisi sonrasında Türkiye'de döviz kurlarında artışlar yaşanmıştır. Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dolar kuru (döviz satış) düzey değerleri ile bir önceki yılın aynı ayına göre yıllık değişim (%) oranları Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. ABD Dolar Kuru

Kaynak: TCMB.

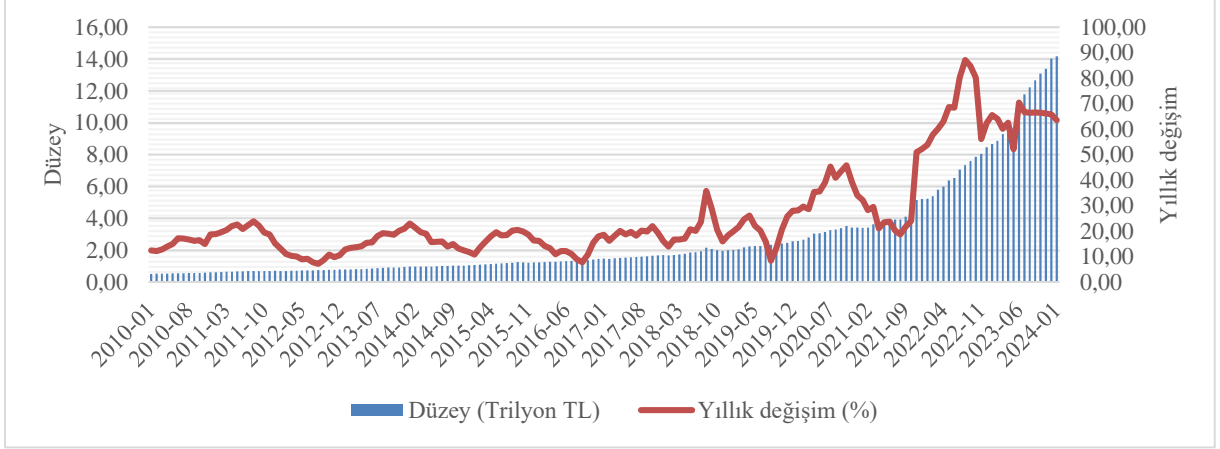
Dolar kurundaki eğilim incelendiğinde 2018 yılının ikinci yarısına kadar kurun görece istikrarlı bir görünüm sergilediği söylenebilir. 2018 Eylül ayındaki %83,59'luk değişim dikkat çekicidir. Ancak son dönemdeki en yüksek sıçrama 2021 yılı Aralık ayı ile başlayan süreçte %114,78'lik artış ile 2022 yılı Eylül ayında gerçekleşmiştir. Dolar kurundaki artış 2023 yılının ikinci yarısına kadar belirli bir yumuşama gösterse de sonrasında tekrar artış göstermeye başlamıştır. Son dönemde incelenen veriler itibarıyla dolar kurunda yıllık bazda yaşanan iki artıştan ilki 2018 yılı Eylül ayında diğeri ise 2022 yılı eylül yaşanmıştır. Kurdaki bu durum enflasyondaki eğilim ile örtüşmektedir. Tüketici fiyat endeksi 2018 Ekim ayında %25,24 ve 2022 Ekim ayında %85,51 ile son dönemdeki en yüksek seviyelerini görmüştür. Yine son dönemde dolar kuru ve enflasyondaki yıllık değişim oranlarının eğiliminde benzerlik olduğu göze çarpmaktadır.

Döviz kurunun enflasyona etkisi, Türkiye gibi ihracatı ithalata bağımlı ülkeler için literatürde tartışılan bir konudur. Döviz kurunun düşük olması, yani yerli paranın değerli olması, ithal mallara yönelik dış talebi arttırmakta ve cari açık üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu durum enflasyona olumlu katkı sağlayabilir, ancak ülkeyi ithal mallara bağımlı hale getirip yerli sanayiye olumsuz etkileyebilir. Döviz kurunun yüksek olması, yani yerli paranın değersiz olması, ihracatı arttırmakta ve cari açık üzerindeki baskıyı azaltmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yerli para biriminin düşük bir değerde olmasının ithalat bağımlılığının düşük olduğu varsayımı altında dış ticarete rekabet avantajı sağladığını söylemek mümkündür. Bu nedenle bazı ülkeler, kendi para birimlerinin diğer ülke para birimleri karşısındaki değerini bilerek düşürmektedir. Yerli para biriminin adil değerinin altında olmasının adil değerinin üzerinde olmasına tercih edilmesi "kur savaşı" kavramı ile ifade edilmektedir. Ancak bu çerçevede uygulanacak bir iktisat politikasının Türkiye için uygun olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Döviz kurlarının yüksek olması Türkiye'de üretilen ürünlerin dış piyasalarda ucuzlamasına ve bu bağlamda ihracatının artmasına katkı sağlayabilir. Bununla beraber Türkiye'nin ithal girdiye bağımlı olması üretim maliyetleri üzerinden fiyatları yükseltebilir. Fiyat artışları yurt içinde enflasyona neden olabilir aynı zamanda dış piyasalardaki rekabet avantajını olumsuz yönde etkileyebilir. Sonuç olarak Türkiye'de döviz kurlarının yurt içi ve yurt dışı enflasyon oranlarına göre adil bir değerde olması büyük önem arz etmektedir.

5.2. Talebi etkileyen faktörler

Toplam talep kavramı bir ekonomide belirli bir zamanda yapılan tüketim, yatırım ve kamu harcamaları ile ihracat ve ithalat farkının toplamından oluşmaktadır. Bir ülkede milli gelir, nüfus, servet artışı olması ve enflasyonun gelecekte artacağı beklentisi ile kamu, yatırım ve tüketim harcamalarında yaşanan artışlar toplam talebi arttırmaktadır. Bir ülke ekonomisinde toplam talebin artmasıyla fiyatlar genel seviyesinde artışlar yaşanabilmektedir. Ekonomilerde fiyatlar genel seviyesinin artmasına yani enflasyona neden olan belirleyicilerden biri para arzında yaşanan artışlardır. Dünyada ve Türkiye'de Covid-19 sürecinde para arzı miktarlarında artışlar yaşanmıştır. Merkez bankalarının emisyon yoluyla piyasadaki para arzını arttırması sonucunda artan talep, enflasyona neden olmaktadır. Covid-19 döneminde TCMB'nin piyasaya

gerçekleştirdiği emisyon oranı artmıştır. Bu dönemde ekonomideki yavaşlama dikkate alındığında emisyon artış düzeyi yüksek kalmıştır. Bu ise enflasyon oranının artışını tetiklemiştir. 2020 yılı ve sonrasındaki parasal genişlemelerin pandemi sonrasındaki enflasyon artışına katkıda bulunduğu söylenebilir (Cinel, 2021, s. 95). Türkiye’de M3 para arzının düzey değerleri (trilyon TL) ve yıllık değişim (%) oranları Şekil 3’te görülmektedir. Covid–19 sürecine kadar görece ılımlı artış eğiliminde olan para arzı, Covid–19 süreci ile beraber artış göstermiştir.

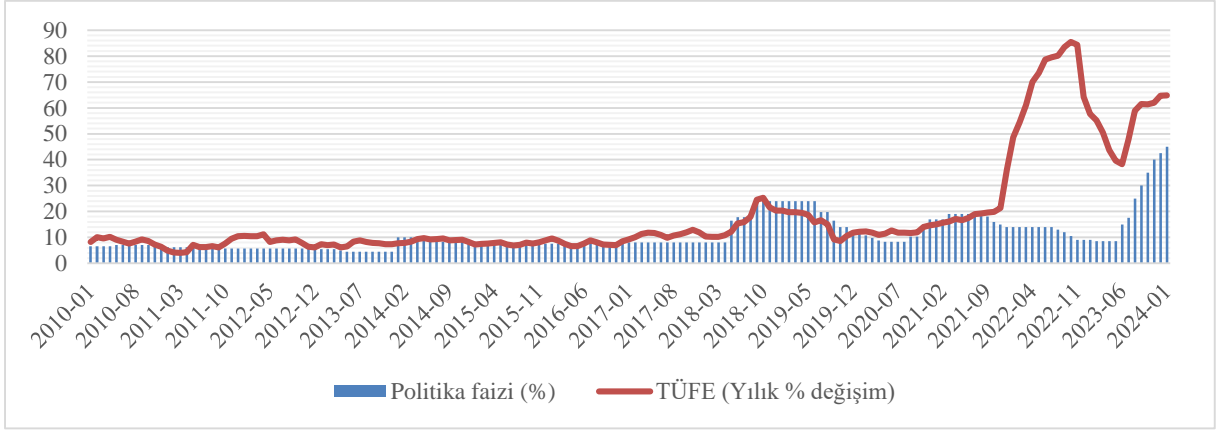
Şekil 3. Para Arzı (M3)

Kaynak: TCMB.

Para arzında 2021 yılı Eylül ayında başlayan yükseliş eğilimi, 2022 yılının Ağustos ayında en yüksek artış hacmine ulaşmıştır. M1 para arzı, 2019 Temmuz ayında 601,5 milyar TL seviyesinden 2020 Temmuz ayında 1,2 trilyon TL seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde M2 ve M3 para arzlarındaki artış %45 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buradan hareketle söz konusu dönemde para arzındaki artışta özellikle M1 para arzındaki artışın etkili olduğu söylenebilir. M1 para arzı, 2021 Ağustos ayında 1,4 trilyon TL seviyesinden 2022 Ağustos ayında 2,8 trilyon TL seviyesine yükselerek neredeyse iki kat (%97,43) artmıştır. Aynı dönemde M2 para arzı 3,8 trilyon TL’den 7,2 trilyon TL’ye %89,54 ve M3 para arzı 3,9 trilyon TL’den 7,3 trilyon TL’ye %87,18 oranında artış göstermiştir. Para arzındaki yıllık değişimde görece bir yavaşlama olsa da Covid–19 öncesine göre halen yüksek bir görünüme sahiptir.

Türkiye’de Covid–19 döneminde kapanmalar nedeniyle üretimin aksaması, çalışanların ücretlerini alamamaları ve hatta ücretsiz izine çıkarılmaları gibi nedenlerden ötürü acil ekonomik destek paketleri açıklanmıştır. Bu paketler farklı alanları canlandırmak ve desteklemek amacını taşımaktadır. Bu kapsamda piyasaya üç aylık dönemde 50 milyar TL düzeyinde likidite sağlanmıştır. Kredi garanti fonunun sınırı iki katına çıkarılmıştır. İhracatta yaşanan geçici yavaşlama için kapasite kullanım oranlarının muhafaza edilmesi amacıyla ihracatçı kesime stok finansman desteği verilmiştir. Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) için devlet destekli alacak sigortası 25 milyon TL’den 125 milyon TL’ye yükseltilmiştir. İşsiz kalan ve yardım talebinde bulunan 5,5 milyon aileye 1.000 TL ödenmiştir. Geliri 5.000 TL’nin altında bulunan 6,7 milyon vatandaşa 40 milyar TL finansman desteği verilmiştir. 3 milyondan fazla kişi kısa çalışma ödeneğinden yararlanmıştır. Ücretsiz izne ayrılanlara da 1.170 TL nakdi destek sağlamıştır. Aile ve Çalışma Bakanlığı tarafından ihtiyaç sahiplerine nakdi yardımlar için 2 milyar TL’lik kaynak ayrılmıştır. Kamu bankaları tarafından 10.000 TL’ye kadar 6 ay geri ödemesiz ve 36 ay vadeli bireysel temel destek ihtiyacı kredisi sağlanmıştır. Kamu bankaları, normalleşme ve sosyal yaşamın harekete geçmesi için konut kredisi, taşıt kredisi, sosyal hayata destek ve tatil kredisi gibi kredileri hayata geçirmiştir. Yaklaşık 450 bin esnafa 8,4 milyar TL ve yaklaşık 120 bin firmaya 108 milyar TL finansman desteği sunulmuştur (Pehlivan vd., 2021, s. 125–126). Devletin uyguladığı ve toplam talepte artışa yol açan bu politikaların pandemi sonrası Türkiye’de enflasyona zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Covid-19 süreci sonrasında, küresel pandemi ve neden olduğu kapanmalar nedeniyle yatırımlar olumsuz etkilenmiştir. TCMB, azalan yatırımları canlandırmak ve ekonomik aktivitelerin desteklemek amacıyla politika faizinde indirim gitmiştir. Faiz indirimlerinde “faiz sebep, enflasyon sonuç” yaklaşımının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu dönemde TCMB’nin, fiyat istikrarı yerine ekonomik büyümeyi öncelleyen bir bakış açısına sahip olduğu yönünde çeşitli tartışmalar gündeme gelmiştir. Faiz oranlarındaki düşüş ekonomide tasarruf oranını azaltmış aynı zamanda toplam talepte artışa neden olmuştur. Toplam talep artışı ile fiyatlar genel seviyesinde artışlar olması beklenmektedir. Türkiye’de politika faizi, 1 hafta vadeli repo ihale (borç verme) faizidir. Politika faizi gösterge faizi olarak ekonomideki tüm faizlere yön vermek ve fiyat istikrarını sağlamak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de TCMB’nin politika faizi (%) ile TÜFE yıllık değişim oranları (%) Şekil 4’te birlikte gösterilmiştir.

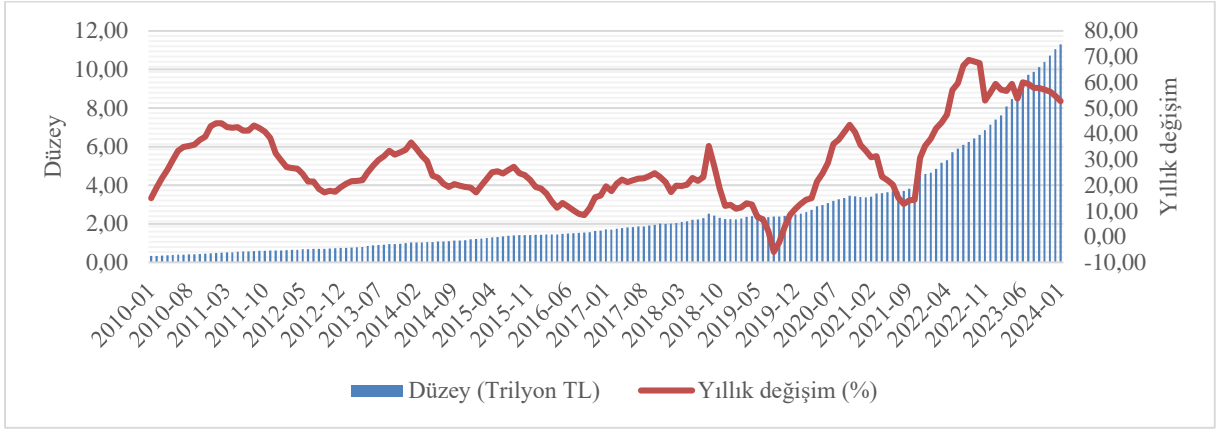

Şekil 4. Politika Faizi

Kaynak: TCMB.

Türkiye’de politika faizi 2004 yılından 2023 yılı Ağustos ayına kadar %25’in altında kalmış, sonrasında ise artmaya başlamıştır. 2009 yılının ikinci çeyreğinden 2018 yılının ikinci çeyreğine kadar ise çoğunlukla %10’un altında kalmıştır. Covid-19 salgınının yavaşladığı ve tedbirlerin gevşetildiği döneme kadar Türkiye koşullarına göre fiyatlar genel seviyesinin görece istikrarlı bir görünüme sahip olduğu söylenebilir. 2021 yılının Aralık ayında enflasyonda ciddi bir yükselme eğilimi başlamış ve 2022 yılının Ekim ayında son yıllardaki en yüksek seviyesine (%85,51) ulaşmıştır. Ancak bu dönemde beklentilerin aksine politika faizinde indirim kararları açıklanmıştır. TCMB, 2021 yılının Eylül ayında politika faizini %19’dan %18’e çekmiştir. 2021 yılının son aylarından itibaren politika faizi %18’den 2023 yılının Mayıs ayına kadar %8,5’a kadar indirilmiştir. 2023 yılının Haziran ayında önce Hazine ve Maliye Bakanı ardından Merkez Bankası Başkanı değişmiştir. Ekonomi yönetimindeki bu değişiklikler ekonomi politikasının da değişmesine neden olmuştur. TCMB, 2023 yılının Haziran ayında %8,5 olan politika faizini fiyat istikrarını sağlamak amacıyla 650 baz puan arttırmıştır. Sonraki aylarda politika faizi kademeli olarak yükseltilecek 2024 yılının Mart ayında %50 düzeyine kadar çıkarılmıştır.

Covid-19 tedbirleri nedeniyle ortaya çıkan üretim ve istihdam kayıplarının kapatılması maksadıyla izlenen düşük faiz politikası Türkiye’de kredi talebini arttırmıştır. Bu bağlamda ticari krediler ve tüketici kredileri ile kredi kartı üzerinden kullanılan kredilerin hacimlerinde artışlar yaşanmıştır (Cinel, 2021, s. 97). Salgının etkisinin azalması ile tedbirlerin yumuşatılması ve nihayetinde sonlandırılması, salgın dönemindeki uygulamaların ekonomiye olan etkilerini bir anda ortadan kaldırmamıştır. Bu nedenle düşük faiz politikası Türkiye’de bir süre daha devam etmiştir. Düşük faizlerin krediler üzerinden toplam talebi arttırması beklenmektedir. Türkiye’de toplam yurt içi kredi hacminin düzey değerleri (trilyon TL) ve yıllık değişim (%) oranları Şekil 5’te sunulmuştur.

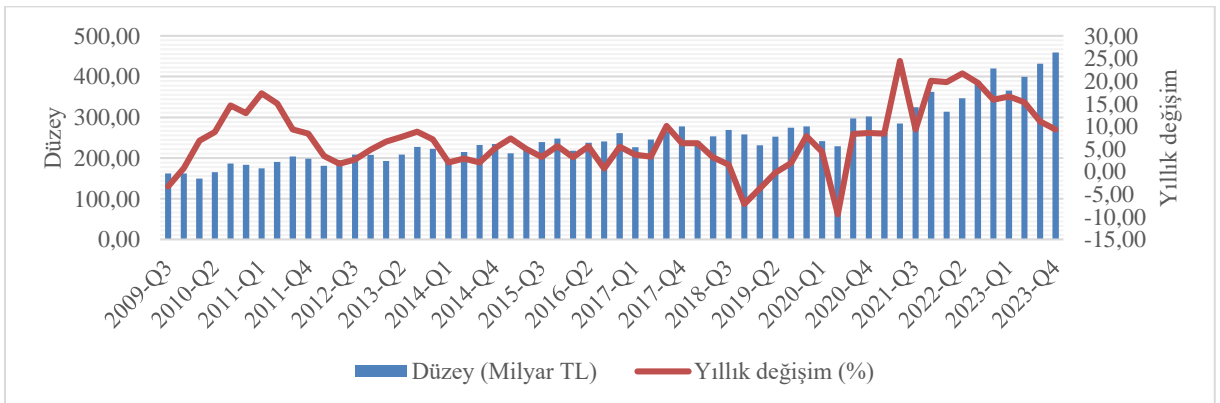
Şekil 5. Yurt İçi Kredi Hacmi

Kaynak: TCMB.

2021 yılının Kasım ayından itibaren Türkiye’de kredi hacmindeki artış oranı yükselmeye başlamıştır. 2021 Ağustos’unda 3,7 trilyon TL olan kredi hacmi 2022 Ağustos’unda 6,2 trilyon TL’ye yükselmiştir. %68,74’lük artışla Covid-19 sonrası en yüksek artışın yaşandığı bu dönem, tüketici fiyat endeksinin Covid-19 sonrası en yüksek değeri gördüğü 2022 yılının Ekim ayının hemen öncesine denk gelmektedir. Dolayısıyla toplam kredi hacmindeki artışın Türkiye’deki enflasyon üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Toplam kredi hacmi yıllık artış oranında yavaşlama olsa da yine de yüksek seyrettiği söylenebilir.

Salgının olumsuz etkilerini azaltmak için açıklanan destek paketlerinin yanı sıra kapanmalar nedeniyle birtakım harcamalarını kısmak zorunda kalan bireylerin biriken gelirlerini pandemi sürecinin yol açtığı psikolojik travmanın üstesinde gelmek için salgın tedbirlerinin kalkmasını müteakip harcama yoluna gitmesi, toplam talebi arttıran diğer bir unsurdur. Ayrıca pandemi dönemindeki kapanmalar ve diğer tedbirler nedeniyle arzda yaşanan kesintiler tedbirlerin kalkmasıyla düzelmeye başlasa da arzdaki eksikliklerin giderilmesi gecikmeli olduğu için dünyada bir tedarik sorunu ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar dikkate alındığında ortaya çıkan talep fazlalığı veya arz noksanlığı üretilen malların satış fiyatlarını arttırmıştır. Özellikle tüketim harcamalarının etkisiyle artan talep, fiyatlar genel seviyesi üzerinde baskı oluşturmuştur.

Gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) içerisinde en büyük paya sahip olan harcama grubu, yerleşik hane halklarının tüketimidir. Dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde bu harcamaların etkisi büyüktür. Bununla beraber tüketim harcamalarındaki artış, fiyatlar genel seviyesi üzerinde de etkilidir. Türkiye’de yerleşik hane halklarının yurt içi tüketim harcamalarının zincirlenmiş hacim endeksine göre (2009=100) düzey değerleri (milyar TL) ile bir önceki çeyreklik döneme göre yıllık değişim (%) oranları Şekil 6’daki gibidir.

Şekil 6. Yurt İçi Tüketim Harcamaları

Kaynak: TÜİK.

2021 yılının 2. çeyreğindeki baz etkisinin dışında 2021 yılının son çeyreğinden itibaren 2022 yılının 3. çeyreğine kadar olan dönemde tüketim harcamalarındaki artış dikkat çekicidir. Bu dönemde ekonomik büyüme en yüksek %9,7 (2021 yılının son çeyreği) ve en düşük %4,15 (2022 yılının 3. çeyreği) olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde tüketim harcamalarındaki değişim en düşük %19,63 (2022 yılının 3. çeyreği) ve en yüksek %21,69 (2022 yılının 2. çeyreği) olarak gerçekleşmiş, tüketim harcamalarındaki değişim 2021 yılının son çeyreğinden 2022 yılının 3. çeyreğine kadar %20 seviyesinde kalmıştır. Yerleşik hane halklarının tüketimindeki artışın ekonomik büyümenin de üzerinde gerçekleştiği bu dönem, Covid-19 sonrasında tüketici fiyat endeksinin 2021 yılının sonundan itibaren görece olarak yükselmeye başladığı ve 2022 yılının Ekim ayında son dönemdeki en yüksek seviyesine ulaştığı dönem ile aynı döneme denk gelmektedir.

Covid-19 hayatın her alanında etkili olmuştur. Konut sektörü de pandemiden etkilenmiştir. Bunun nedeni salgınla birlikte insanların psikolojilerinin etkilenmesi ve bu sebeple insanların daha endişeli hale gelmeleridir. Bütün işlerin evden yapılması ve eve kapanmalar nedeniyle insanlar yeni ortam arayışına yönelmişlerdir. Bu arayışlar sonucunda ise şehirden uzak bahçeli müstakil evlere talep artmıştır (Gönen & Çetinkaya, 2021, s. 31). Bu şekilde artan talep ise zamanla konut fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Pandemi sonrasında bu tip konutlara yönelik talep artışı devam etmiştir. Konut fiyatlarının yüksek olmasının tek nedeni artan konut talebi değildir. Demir ve çelik sektöründeki fiyat artışları da konut fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. İnşaatlarda kullanılan girdi fiyatlarının yükselmesi genel olarak inşaat maliyetlerini yükseltmiştir (Solmaz, 2022, s. 398).

Covid-19 dönemi ve sonrasında pandemi koşullarının ekonomiye verdiği tahribatın ortadan kaldırılması adına izlenen genişletici politikalarını yanı sıra Covid-19 döneminde harcamalarını kısmak zorunda kalan kesimin hem sosyal gereksinim hem de ekonomik açıdan harcamalarını arttırması olasıdır. Ayrıca tüketim harcamaları, fiyat istikrarının bozulduğu ve enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde özellikle gelecekteki talebin öne çekilmesi ve stok yapma davranışlarından etkilenmektedir. Bunlara ilave olarak politika faizinin düşük tutulması ve kredi kullanmanın ucuz hale gelmesi, bir yandan tasarrufları olumsuz etkilerken diğer yandan talebi canlandırmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de Covid-19 döneminde ve sonrasında uygulanan sosyal ve ekonomik tedbirlerin toplam talep üzerinden enflasyonu yükseltmesi muhtemeldir.

5.3. Uluslararası Gelişmeler

Covid-19 döneminde yavaşlayan ve hatta durma noktasına gelen ekonomik ve sosyal aktiviteler nedeniyle enerjiye olan talebin düşmesi, enerji fiyatlarını etkilemiştir. Pandemi sonrası ekonomik ve sosyal aktivitelerde yaşanan normalleşme adımları enerjiye olan talebi normalin üzerinde arttırmıştır. Bir yandan pandemi dönemindeki üretim kayıplarını telafi etmek için üretimde hareketlilik yaşanırken, diğer yandan Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan çatışma birtakım tedarik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Rusya, enerji kaynakları bakımından dünyanın en önemli aktörlerinden biridir ve doğal gaz tedarikinde Avrupa’nın en önemli partneri konumundadır. Siyasi gerekçelerle enerji silahını rakip gördüğü ülkelere karşı kullanmaktan çekinmeyen Rusya, kimi zaman sattığı doğal gazın fiyatını arttırmış, kimi zamansa doğal gaz akışını azaltmış ve hatta tamamen akışı durdurmuştur.

Rusya, Ukrayna temelli gerilimlerde enerji kozunu hazır tutan bir yaklaşım sergilemiş bu bağlamda Avrupa’ya doğal gaz sevkiyatında transit ülke konumunda olan Ukrayna’yı baypas etmek amacıyla Türk Akımı projesini gündeme getirerek Avrupa’ya yaptığı doğal gaz ihracatını Türkiye üzerine kaydırmıştır. Rusya’nın bu siyasi tutumunun ekonomik sonuçları başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyayı etkilemiştir. Covid-19 sonrası dünyada ve Türkiye’de enflasyonu arttıran önemli faktörlerden biri Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan gerilim olmuştur. Rusya, Ukrayna’ya başlattığı savaş neticesinde ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin başını çektiği birtakım ambargo uygulamalarına maruz kalmıştır. Bu durum karşısında Rusya, kendisine ambargo uygulayan özellikle Avrupa ülkelerine karşı enerji gücünü kullanarak uluslararası piyasalarda enerji kaynaklarının fiyatlarını etkilemiştir.

Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş, enerji fiyatlarının yanı sıra gıda fiyatlarını da etkilemiştir. Yaşanan kriz gübre fiyatlarını arttırmış, bunun sonucunda tarım ürünlerinin fiyatları yükselmiştir. Savaş zamanında

özellikle tahıl ürünlerinin sevkiyatında ortaya çıkan sorunlar gıda fiyatlarının yükselmesinde etkili olmuştur (Solmaz, 2022, s. 396). Rusya, Ukrayna'ya savaş başlattığı zaman Ukrayna'daki tahılların diğer ülkelere ihraç edilmesini engellemiştir. Tahıllar, Türkiye'nin ara buluculuğu ile dış pazara sunulabilmiştir. Ayrıca Ukrayna'da tarım toprakları savaş nedeniyle ekilememiştir. Bu nedenle tahıl üretiminde düşüşler yaşanmıştır. Sonuç olarak Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş durumu dünya tahıl üretiminde büyük paya sahip olan bu ülkelerin üretimlerini ve üretilen ürünlerin ticaretini sekteye uğratmıştır. Bu durum sonucunda tahıl fiyatlarında artışlar yaşanmıştır. Yaşanan bu artışlar, dünyada ve Türkiye'de gıda fiyatları üzerinden enflasyonu etkilemiştir.

Rusya ile Ukrayna savaşı enerji ve gıda fiyatlarını etkilemiştir. Bununla beraber bu savaş, ürün fiyatları ve tedariki konusunda spekülasyonları da gündeme getirmiştir. Spekülasyonlar, gelecekte malların ve hizmetlerinin fiyatlarının artacağı algısını oluşturarak halkın gelecekteki talebini öne almasına ve şimdiden o malları ve hizmetleri satın almasına yol açmaktadır. Ayrıca gelecekte fiyatların artacağı söylemi dışında gelecekte malların ve hizmetlerin kıt olacağı veya bulunmayacağı söylentileri de talebi arttırabilmektedir. Bu sebeplerle toplam talebin artarak mevcut arzın talebi karşılayamaması sonucunda fiyatların yükselmesi, talep enflasyonuna neden olabilmektedir. Nitekim Rusya-Ukrayna savaşı ile halk manipüle edilerek Türkiye'de sıvı yağ ve un başta olmak üzere bazı ürünlerin talebi arttırılmıştır. Bu şekilde halkın gelecekteki talebini öne çekerek bu ürünlere yönelik talebini arttırması, aynı zamanda bazı kişilerin daha yüksek fiyata satmak maksadıyla bu ürünleri stoklaması, zamanla bu ürünlerin fiyatlarını yükseltmiştir.

6. Sonuç

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve her alanda etkili olan Covid-19 salgını, Türkiye'yi de etkilemiştir. Pandemi döneminin etkilerini azaltmak için hükümetler çeşitli parasal tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirler, parasal genişlemelerle kendini göstermiştir. Parasal genişlemeler pandemi sonrasında enflasyonun artmasına neden olmuştur. Pandemi döneminde uygulanan kapanma tedbirleri ve izlenen genişletici iktisat politikaları toplam talebin artmasına neden olmuştur. Türkiye'de Covid-19 döneminde uygulanan kapanma ve diğer tedbirlerin reel sektör üzerindeki etkisini azaltmak ve ekonomiyi canlandırmak için düşük faiz politikası benimsenmiştir. Temel amaç yatırımları canlandırmak olmakla beraber düşük faiz ile beraber azalan tasarruflar ve artan kredi talebi, spekülasyon talebi beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda kapanmalar nedeniyle arz ve tedarik sorunları da yaşanmıştır. Bu durum sonucunda arz edilen mal ve hizmetler talep karşısında yetersiz kalmıştır. Ayrıca enflasyon dönemlerinde artan fiyatlar, gelecekteki talebin öne çekilmesini sağlayarak enflasyonu daha da arttırmaktadır. Toplam talebin artması ve kapanmalar nedeniyle üretimde yaşanan sorunlar, Covid-19 sonrası toplam talep ve arz arasındaki makasın açılmasına sebep olarak Türkiye'de enflasyon oranlarının yüksek seyretmesinde etkili olmuştur.

Covid-19 sonrası dönemde yaşanan döviz kurlarındaki artışlar da enflasyon oranlarının artmasına neden olmuştur. Döviz kurlarının artmasıyla ithal edilen girdi ve hammaddelerin fiyatları artmıştır. Döviz kurlarındaki artış ve enflasyona karşı alım gücünü koruma güdüsü neticesinde Türkiye'de dövize ciddi bir yönelim olmuştur. Artan döviz talebi, kur korumalı mevduat hesabı uygulamasıyla kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Rusya ile Ukrayna arasından yaşanan gerilimin dünya ekonomisine yansımaları olduğu gibi Türkiye ekonomisine de yansımaları olmuştur. Rusya, Ukrayna yanlısı tutumu nedeniyle Avrupa ülkelerine doğal gaz akışını keserek doğal gaz fiyatlarını etkilemiştir. Ayrıca söz konusu kriz, Rusya ve Ukrayna'da üretilen tahılların dış piyasaya sunulmasında sorunlara yol açarak gıda fiyatlarının artmasına zemin hazırlamıştır. Uluslararası gelişmelere bağlı olarak bazı ürünlerin tedarikinde ortaya çıkan zorluklar, iç piyasada bu ürünler ve bu ürünlerle ilişkili diğer ürünlerde kıtlık yaşanacağına ve fiyatlarının daha da artacağına yönelik beklentileri arttırmıştır.

Türkiye, enflasyon sorununa aşına bir ekonomiye sahiptir. Yıllardır yaşadığı yüksek enflasyon deneyimleri, bu sorun ile nadiren karşılaşan ülkelere kıyasla Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yönden enflasyona karşı daha düşük bir kırılganlığa sahip olmasına yol açmıştır. Bununla beraber enflasyon ile mücadele, Türkiye'de ekonomi politikasının en önemli bileşenlerinden biridir. Enflasyonun belirleyicilerinin ortaya

konulması, enflasyon ile mücadele kapsamında izlenecek iktisat politikası açısından büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada Covid-19 salgını sonrasında tüm dünyada kendini gösteren enflasyonun Türkiye'deki belirleyicilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Sonuç olarak Covid-19 sürecindeki uygulamaların, salgın döneminde ve sonrasında izlenen ekonomi politikalarının, ulusal ve uluslararası siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin Türkiye'deki enflasyonu etkilemesi muhtemeldir. Bununla beraber Covid-19 sonrası dönemde Türkiye'deki enflasyon üzerinde dış faktörlere kıyasla iç faktörlerin daha baskın olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular, Öztürk vd. (2020), Ulusoy ve Civek (2020) ve Kuzucu (2022) tarafından yapılan çalışmaların ulaştıkları sonuçları destekler niteliktedir. Bu kapsamda toplam arz ile talep arasındaki dengenin tesis edilmesinin, döviz kurlarının maliyetler üzerindeki etkisinin kontrol altında tutulmasının, parasal genişleme ve düşük faiz politikalarının gözden geçirilmesinin, ithal ürünlere karşı yurt içi üretim ve stok kabiliyetinin geliştirilmesinin ve piyasa işleyişini bozan spekülasyon eylemlere karşı tedbir alınmasının Türkiye'nin enflasyon ile mücadelesine olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aydın, A., & Güner, A. (2020). Covid-19 salgınının tarım sektörü ve gıda güvenliği üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 155-171.
- Bayar, M., & Varışlı, N. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye'de tüketici kredileri hacmi üzerindeki etkisi: 2013-2020 dönemi zaman serisi analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 85-99.
- Bölükbaş, M. (2020). Türkiye ekonomisinde enflasyon ve faiz oranı Covid-19 salgınından etkilendi mi? *Bankacılar Dergisi*, 115, 50-68.
- Cavallo, A. (2023). Inflation with Covid consumption baskets. *IMF Economic Review*, 1-16. <https://doi.org/10.1057/s41308-023-00213-y>
- Cinel, E.A. (2021). Pandeminin parasal ve finansal boyutları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(1), 90-101.
- Durmuş, S., & Şahin, D. (2020). Covid-19 küresel salgında dünyada ve Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaları üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 15(4), 923-943. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44506>
- Gautier, E., Ulgazi, Y., & Vertier, P. (2020). *Inflation and households' inflation expectations during the Covid-19 pandemic*. Banque De France, Eco Notepad, 171. <https://www.banque-france.fr/en/publications-and-statistics/publications/inflation-and-households-inflation-expectations-during-covid-19-pandemic>
- Gönen, T., & Çetinkaya, E. (2021). Covid-19 salgınının konut tercihlerine etkisi. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 25-33. <https://doi.org/10.48118/yykentcevre.1008835>
- Gürsoy, S., Tunçel, M.B., & Sayar, B. (2020). Koronavirüsün (Covid-19) finansal göstergeler üzerine etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 20-32. <https://doi.org/10.46737/emid.730941>
- İşcan, H., & Kaygısız, A.D. (2019). Türkiye'de döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: 2009-2017 uygulaması. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 581-604.
- Jaworski, K. (2021). Measuring food inflation during the Covid-19 pandemic in real time using online data: A case study of Poland. *British Food Journal*, 123(13), 260-280. <https://doi.org/10.1108/BFJ-06-2020-0532>
- Kuzucu, S. (2022). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Covid-19 pandemisine karşı para politikasının bir değerlendirmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23 (Covid-19 Özel Sayısı), 265-279. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1018858>
- Ongan, T.H. (2004). Enflasyon hedeflemesi ve Taylor Kuralı: Türkiye örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 45. Seri. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuamamk/issue/743/8016>
- Öztürk, O., Kanuşağı, İ., & Özcan, C. (2020). Covid-19 sürecinde Türkiye'de uygulanan para politikalarının etkileri. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 70-89.
- Pehlivan, M., Kaya, A., & Keleş, S.S. (2021). Covid-19'un makroekonomik etkileri ve seçilmiş ülkelerde Covid-19 döneminde uygulanan maliye ve para politikaları. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 105-135.
- Plantier, L.C., & Scrimgeour, D. (2002). *Estimating a Taylor Rule for New Zealand with a time-varying neutral real rate*. Reserve Bank of New Zealand, Discussion Paper Series (2002/06). <https://www.rbnz.govt.nz/hub/publications/discussion-paper/2002/dp2002-06>
- Sarı, S.S., & Kartal, T. (2020). Covid-19 salgınının altın fiyatları, petrol fiyatları ve VIX endeksi ile arasındaki ilişki. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 93-109. <https://doi.org/10.46790/erzisosbil.748181>
- Selamzade, F., & Korkmazer, F. (2023). Covid-19 pandemisi sürecinde Türkiye'de tüketici fiyat endeksindeki değişimin incelenmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(INCSOS VIII Özel Sayısı), 319-341. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1240815>

- Solmaz, M. (2022). 2002'den Covid-19 pandemisine ve Rus-Ukrayna savaşına Türkiye ekonomisinde enflasyon. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(2), 385–402.
- TCMB (2021a, 29 Nisan). *Enflasyon raporu 2021 – II*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2021/Enflasyon+Raporu+2021+-+II>
- TCMB (2021b, 29 Temmuz). *Enflasyon raporu 2021 – III*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2021/Enflasyon+Raporu+2021+-+III>
- TCMB (2021c, 28 Ekim). *Enflasyon raporu 2021 – IV*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2021/Enflasyon+Raporu+2021+-+IV>
- TCMB (2022a, 27 Ocak). *Enflasyon raporu 2022 – I*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2022/Enflasyon+Raporu+2022+-+I>
- TCMB (2022b, 28 Nisan). *Enflasyon raporu 2022 – II*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2022/Enflasyon+Raporu+2022+-+II>
- TCMB (2022c, 28 Temmuz). *Enflasyon raporu 2022 – III*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2022/Enflasyon+Raporu+2022+-+III>
- TCMB (2022d, 27 Ekim). *Enflasyon raporu 2022 – IV*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2022/Enflasyon+Raporu+2022+-+IV>
- TCMB (2023a, 26 Ocak). *Enflasyon raporu 2023 – I*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2023/Enflasyon+Raporu+2023+-+I>
- TCMB (2023b, 4 Mayıs). *Enflasyon raporu 2023 – II*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2023/Enflasyon+Raporu+2023+-+II>
- TCMB (2023c). *Enflasyon raporu 2023 – III* (27 Temmuz 2023). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2023/Enflasyon+Raporu+2023+-+III>
- TCMB (2023d). *Enflasyon raporu 2023 – IV* (2 Kasım 2023). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2023/Enflasyon+Raporu+2023+-+IV>
- TCMB (2024). *Enflasyon raporu 2024 – I* (8 Şubat 2024). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2024/Enflasyon+Raporu+2024+-+I>
- TCMB. *Elektronik veri dağıtım sistemi*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
- TÜİK. *İstatistik veri portalı*. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Ulusoy, T., & Civek, F. (2020). Covid-19 öncesi ve sonrası dönem için enflasyon ve faiz değerlendirmesi: ABD-Türkiye-Çin. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(39), 2626–2636. <https://doi.org/10.31576/smryj.715>
- Uysal, D., & Erdoğan, S. (2003). Enflasyon ile işsizlik oranı arasındaki ilişki ve Türkiye örneği (1980-2002). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 35–47.
- Victor, V., Karakunnel, J.J., Loganathan, S., & Meyer, D.F. (2021). From a recession to the Covid-19 pandemic: Inflation–Unemployment comparison between the UK and India. *Economies*, 9(2), 73. <https://doi.org/10.3390/economies9020073>
- Yıldırım, M., & Demir, H.U. (2021). Kredi kartı harcamalarını etkileyen makroekonomik faktörler ve Covid-19 pandemi dönemi üzerine bir inceleme. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 159–180. <https://doi.org/10.30784/epfad.830559>
- Yuniarti, D., Rosadi, D., & Abdurakhman, A. (2021). Inflation of Indonesia during the Covid-19 pandemic. *Journal of Physics: Conference Series (1821/012039)*, IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1821/1/012039>